

MARYAM APA'NIN ARDINDAN

Annemarie von Gabain

(4. 7. 1901 - 15. 1. 1993)

Durdu FEDAKÂR

Türkoloji araştırmaları içerisinde oldukça özel bir yeri olan ve Willi Bang-Kaup'un ölümünden sonra Alman türkolojisinin başı olarak kabul edilen Annemarie von Gabain¹ veya öğrencileri, arkadaşları, yazıştığı kimseler ve yakın çevresince bilinen adıyla *Maryam Apa*, 15 Ocak 1993 Cuma günü, 92 yıllık hayatı içerisinde önemli bir yere sahip olan ve kendisi tarafından sık sık çalışmalarını için en uygun şehir olduğunu vurguladığı Berlin'in Nikolassee semtindeki "Leopald Evi" adlı yaşlılar evinde hayata gözlerini yumdu.

Annemarie von Gabain 4 Temmuz 1901 tarihinde, bugün Fransa sınırları içerisinde yer alan, Mörchingen (Lothringen)'de doğdu. Babası, Arthur von Gabain'in Huguenotte (önceki yüzyıllarda Fransa'da dinî takibata uğrayarak büyük kısmı Almanya'ya sığınan Fransız Protestanlarına verilen ad) asıllı bir aileden geliyor olmasına karşılık, kendisi, Katolik olan annesinin inancını benimsedi. Annemarie von Gabain ve ailesi babanın mesleği -binbaşı, daha sonra general-dolayısıyla sık sık yer değiştirmiştir. Okul yıllarını Mainz ve Brandenburg ander Havel'de geçiren Annemarie von Gabain, Üniversite öğrenimi için Berlin'e giderek orada matematik ve fen bilimlerine kayıt yaptırmıştır. Bir süre matematik ve fen bilimleri öğrenimini sürdüren Annemarie von Gabain, bu arada yapmış olduğu

¹ Annemarie von Gabain'in ölümünden sonra hakkında çıkan yazılar içerisinde görebildiklerimiz: Klaus Röhrborn und Wolfgang Veenker, "Annemarie von Gabain (1901-1993)", *Ural-Altaysche Jahrbücher*, Neue Folge 12 (1993), 1-4; Hasan Eren, "Annemarie von Gabain (1901-1993)", *Türk Dili*, 495 (1993), 213-215; Mehmet Ölmez, "Annemarie von Gabain (1901-1993)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3 (1993), 289-292; Denis Sinor, "In Memoriam Annemarie von Gabain", *PIAC Newsletter* 21 (1993), 2-3; Klaus Röhrborn, "Annemarie von Gabain (1901-1993)", *Turkish Linguistics Post*, 7 (1994), 2-3; Peter Zieme, "In memoriam Annemarie von Gabain (4.7.1901-15.1.1993)", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 144 (1994), 239-249; Jens Peter Laut, "Annemarie von Gabain (4.7.1901-15.1.1993)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4 (1994), 5-10.

Finlandiya ziyareti sırasında bir Finli öğrenciyle *Kongzi, Laozi und Zhuangzi* üzerine bilgi alışverişinde bulunmuş ve dönüşünde bu kişilerle ilgili daha fazla bilgi toplamak gayesiyle Berlin Üniversitesi Din Bilimleri Enstitüsünün derslerine katılmaya başlamıştır. Babasının çok yönlü oluşturmuş olduğu kütüphanesinde doğu milletleri ve dinleri ile ilgili eserlerin etkisi ve bir takvim sayfasında gördüğü japon kannon tasviri, o kadar ilgisini çekmiş ki, sonunda öğrenim dallarını değiştirmeye karar vererek, Otto Franke ve Erich Hähnisch'in yanlarında Sinoloji ve Willi Bang-Kaup'un yanında da Türkoloji okumaya başlamıştır.

1925 yılında, daha öğrenci iken hocası W. Bang-Kaup'un isteğiyle, 1904-1913 yılları arasında Doğu Türkistan'a düzenlenen araştırma gezileri sonucunda Berlin'e getirilen ve Türkoloji bilgisi yanında Çince ve Budizm bilgisi olmadan çözülemeyecekleri anlaşılan Eski Türkçe yazmalar üzerinde çalışmaya başladı. "Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott [Mani Rüzgâr Tanrısı üzerine Uygurca bir yaprak]" adlı ilk makalesini 1928 yılında hocası W. Bang-Kaup'la birlikte veren Annemarie von Gabain, hocası W. Bang-Kaup'un 1934'deki beklenmedik ölümüne kadar "Türkische Turfantexte" adlı serinin ilk beş cildini yine hocasıyla birlikte yayınlamıştır. Yine aynı serinin altıncı cildini birlikte yayınladığı Reşid Rahmeti Arat'ı her konuşmasında rahmetle anardı. 1930 yılında Otto Franke'nin yanında "Das Sin-yü des Lu Kia" [Lu Kia'nın Sin-Yü'sü] adlı doktora çalışmasını tamamlayan Annemarie von Gabain, 1931-32 yılları arasında Çin'e ilk gezisini yaptı. Bu gezi sırasında meşhur Xuangzang biyografisinin Pekin'de bulunan kısımlarını tesbit ederek bunlar üzerinde çalıştı. 1933'de Paris Musée Guimet'te yine aynı biyografinin diğer bölümleri üzerinde çalışarak bir çevriyazısını yapmış ve bu çevriyazı, esas metnin bilhassa kenarları okunamaz hale geldiği için çok büyük önem kazanmıştır². Kendisini, Berlin'de verdiği bir konferans sırasında dinleyen Atatürk'ün evlatlığı Afet İnan'ın daveti üzerine 1935-37 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Sinoloji profesörü olarak görev almıştır. 1937'de Berlin'e dönen ve buradaki çalışmalarını bütün hızıyla yürüten Annemarie von Gabain 1939'da Profesörlük çalışması olan *Alttürkische Grammatik* [Eski Türkçe'nin Grameri]'ni tamamlar. 1941'de "Porta Linguarum Orientalium" adlı seride çıkan eser yazarını bir çırpıda meşhur yapmıştır. 1944'de bir Özbek savaş tutsağının yardımıyla yazmış olduğu *Özbekische Grammatik* [Özbekçe Gramer]'in sadece 20 nüshası eline geçerken diğerleri çeşitli politik nedenlerle toplatıldı.

1945'in sonlarına doğru oldukça zor günler geçiren ve hasta olan Annemarie von Gabain, Berlin'in ikiye ayrılmasıyla Akademideki işini de kaybederek 1946'da

² Bk. Klaus Röhrborn, *Die alttürkische Xuangzang-Biographie*, VII. Wiesbaden 1991, s. 2 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 34).

Bavyera eyaletindeki Anger kasabasına geldi. Burada 1949'a kadar kalan Annemarie von Gabain, 1949-66 yılları arasında Hamburg Üniversitesi'nde Türkoloji ve Çin Budizmi konularında profesör olarak çalıştı. Hamburg Üniversitesi'ndeki profesörlüğü süresince birçok öğrenci (Şinasi Tekin, Klaus Röhrborn, Semih Tezcan vb.) yetiştiren Annemarie von Gabain'in, bütün akademik hayatı boyunca üç tane doktora öğrencisi olmuştur: Michael Brynjowskyj, *Ort-und Zeitbezeichnungen im Wolgatarischen* [İdil-Tatarcasında yer ve zaman adları], Şinasi Tekin, *Die Kapitel über die Bewußtseinslehre im uigurischen Goldglanzsūtra* [Uygurca Goldglanzsūtra'da bilinç öğretisi ile ilgili bölüm] ve Ilse Laude-Cirtautras, *Der Gebrauch der Farbzeichnungen in den Türkdialekten* [Türk diyalektlerinde renk adlarının kullanımı]. Öğrencisi Klaus Röhrborn'un anlattığına göre³, her dönem öğrencilerini evine davet eden Annemarie von Gabain'in, öğrencileri ile çok sıcak bir diyalogu vardı. Danimarkalı Jes Peter Asmussen, Japon Masao Mori, Jiro Ikegami vb. gibi yabancı bilim adamlarında, Hamburg'a gelerek kendisinin derslerine katılmışlar ve beraber çalışmışlardır. Annemarie von Gabain çok önem verdiği bu ilişkiler sonucunda Çin ve Türkiye dışında daha birçok ülkeye giderek dersler ve konferanslar vermiştir. Bunlar içerisindeki, 1962-63 ve 1975 yıllarına rastlayan Japonya ziyaretlerinden ve burada kurmuş olduğu arkadaşlıklardan büyük bir övgüyle bahsederdi. Yine öğrencisi Klaus Röhrborn'un belirttiğine göre⁴, öğrencilerin istekleri sonucunda 1966'da Sovyetler Birliğine bir gezi tertip eden Annemarie von Gabain, zamanın politik zorluklarına rağmen öğrencilerinin Taşkent, Semerkant, Buhara, Bişkek ve Alma-ata gibi Türkoloji açısından önemli şehirleri görmelerini sağlamıştır.

Annemarie von Gabain Üniversite hocalığının yanısıra, Dünyanın çeşitli ülkelerinde tertip edilen hemen hemen tüm ilmî toplantılara katılarak bildiriler sunmuş ve çeşitli konular üzerinde diğer ilim adamları ile aktif bir şekilde çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarına örnek olarak, kurucuları arasında bulunduğu *Permanent International Altaistic Conference (PIAC)* ve 1952'de yine kuruculuğuna öncülük yaptığı *Societas Uralo-Altaica (SUA)*'yı gösterebiliriz. Daha önceleri kendisinin de yazılar yazdığı *Ungarische Jahrbücher* adlı derginin *Ural-Altaische Jahrbücher* adı altında -*Societas Uralo-Altaica*'nın yayın organı olarak- yeniden yayınlanmasını büyük ölçüde Annemarie von Gabain'e borçluyuz. 1964-76 yılları arasında *Societas Uralo-Altaica*'nın başkanlığını yapan ve bu kuruluşun büyüyerek Dünya çapında ün kazanmasında emeği geçenlerin başında gelen Annemarie von Gabain, 1979'da bu kurumun şeref üyeliğine seçilmiştir.

³ Hocam Klaus Röhrborn'dan sözlü olarak duydum.

⁴ Hocam Klaus Röhrborn'dan sözlü olarak duydum.

1966'da sadece Üniversitedeki aktif öğretmenliği sona eren Annemarie von Gabain, filolojik çalışmalarını bir tarafa bırakarak, kendisini daha çok Orta Asya kültür ve sanat tarihine adanmıştır. Bu çalışmalarının sonucunda *Ksitigarbha-Kult* (1971), *Das Leben im uigurischen Königreich von Qočo* [Hoço Uygur krallığında hayat] gibi daha nice önemli eser ve makaleler ortaya çıkarmıştır. Hayatının son yıllarına kadar üretkenliğini büyük bir özveri ile sürdüren Annemarie von Gabain'in eserleri ile ilgili listeye⁵ bir göz attığımızda, konuların muhtevasının -Peter Zieme'nin söylediği gibi⁶ Abakan Türklerinden Azerilere, Babür'den Buryatlara, Çin'den Kırım Tatarlarına, Daşakarmapathāvadānamālā'dan Dunghuang'a ... kadar uzandığını görmekteyiz.

Societas Uralo-Altica tarafından 4 Temmuz 1981 tarihinde Hamburg'a Annemarie von Gabain'in 80. doğum günü dolayısı ile gerçekleştirilen toplantıya katılım oldukça yüksek olmuş ve burada verilen bildirilerin bir kısmının bulunduğu kitap Klaus Röhrborn ve Horst Wilfrid Brands tarafından yayınlanmıştır⁷. Bu toplantıya katılan Çinli Türkolog Geng Shimin'in daveti üzerine, yüksek yaşına rağmen bir yıl sonra Çin'e ikinci ziyaretini gerçekleştirerek, bilhassa Turfan'ı görme imkânı elde etmiş ve bu bölgede yaşayan bazı Uygurlarla tanışarak onların dostluklarını kazanmıştır. Hatta bu dostluğun sonucunda, genç bir Uygur şairi Annemarie von Gabain için bir şiir bile yazmıştır⁸. Yine *Societas Uralo-Altica* tarafından 4 Temmuz 1991 tarihinde Anger'de, Annemarie von Gabain'in 90. doğum günü dolayısı ile düzenlenen ve bu satırların sahibinin de bir bildiri ile katıldığı toplantı sırasında, Maryam Apa'nın yaşından beklenmeyecek derecede hemen hemen tüm bildiri sahiplerine sorular yöneltmesi ve çeşitli konularda açıklamalarda bulunması herkesi şaşırtmıştır. Burada sorulan bildirilerden oluşan kitap, baskıya hazır haldeki şekliyle Klaus Röhrborn tarafından 91. doğum gününde Berlin'de kendisine sunulmuş ve daha sonra Klaus Röhrborn ve Wolfgang Veenker tarafından yayınlanmıştır⁹. Werner Sundermann ve Peter Zieme tarafından Aralık 1994 tarihinde Berlin'de, Annemarie von Gabain'in anısına "Annemarie von Gabain und die Turfanforschung [Annemarie von Gabain ve Turfan araştırmaları]"

⁵ Bk. Nuri Yüce, Annemarie von Gabain'in Eserleri, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4 (1994), 11-50.

⁶ Krş. Peter Zieme, *ZDMG*, 144 (1994), 242.

⁷ Klaus Röhrborn und Horst Wilfrid Brands, *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*. Wiesbaden 1981 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altica, Band 14).

⁸ Bk. Wolfgang Scharlipp, "Ein Gedicht in neuuigurischer Sprache als Gruß nach Deutschland", *Materialia Turcica*, 10 (1984), 73-77.

⁹ Klaus Röhrborn und Wolfgang Veenker, *Memoriae Munusculum, Gedenkband für Annemarie von Gabain*, Wiesbaden 1994 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altica, Band 39).

adlı, bu satırların yazarınında katıldığı uluslararası bir toplantı düzenlenmiş olup, burada sunulan bildiriler yakın bir gelecekte W. Sundermann ve P. Zieme tarafından bir kitap halinde yayınlanacaktır.

Hamburg Üniversitesindeki görevinden 1966 yılında emekliye ayrılan Annemarie von Gabain, bir müddet daha Hamburg'da kaldıktan sonra, 1980 yılında tekrar Anger'e yerleşmiş ve 1991'e kadar burada kalmıştır. Tüm Anger sakinlerini hemen hemen adları ile tanıyan ve kendisi de tüm kasabalılarca çok iyi tanınan ve kendisine "Frau Professor [Bayan Profesör]" şeklinde hitap edilerek saygı duyulan Maryam Apa, bir doğa harikası olan bu bölgede hayatının oldukça güzel günlerini geçirmiştir. 1988 yılında kendisini Anger'deki evinde ziyaret ettiğimde, tüm kasaba halkının Maryam Apa'ya karşı beslemiş oldukları saygı ve hürmete bizzat şahit oldum. Beş günlük ziyaretim sırasında görmüş olduğum misafirperverlik karşısında gerçekten çok duygulanmıştım. Yüksek yaşına karşılık, gözle görülür bir rahatsızlığı olmayan Annemarie von Gabain oldukça hareketli ve dinç bir yapıya sahipti. Küçük yaşından itibaren alışkanlık haline getirdiği, öğle yemeğinden sonra yaklaşık 45 dakikalık uykusunu hiç aksatmaz ve bu alışkanlığını ben dahil bütün ziyaretçilerine tavsiye ederdi. Dinine çok bağlı olup, pazar ayinlerini hiç kaçırmaz ve ziyaretçilerine inançları ile ilgili sorular sorardı. Annemarie von Gabain diğer dinlere duyulan saygı ve toleransın ancak, kişinin kendi dinine duyduğu saygıdan geçtiğine inanır ve bunu çoğu konuşmalarında da dile getirirdi. Genellikle tek başına yaşayan Annemarie von Gabain'in evinden misafir hiç eksik olmazdı desek sanırım abartmış olmayız. Oldukça sabırlı bir kişiliğe sahipti ve cömertliği ile tanınırdı. Yazışmalarına çok büyük önem verir, kendisine yazılan en küçük bir karta bile hemen, kendine has üslubu ile ayrıntılı cevaplar verirdi. Kendisini ölümünden kısa bir süre önce Berlin'de ziyaret ettiğim zaman sanki benimle helalleşir gibi konuştu. 15 Ocak 1995 Cuma günü gelen kara haber bütün Türkoloji ve diğer yan bölüm çalışanlarını derin bir üzüntüye boğarken, tek tesellimiz, Türkoloji sahasında hala yol gösterici özelliklerini koruyan eserlerinin bolluğu ve yetiştirdiği öğrencilerinin onun yolunda tüm hızıyla araştırmalarını sürdürmeleridir.

Maryam Apa ruhun şad olsun.